

et meid mõistetak Roots si kohtus süüdi teadliku ja ette kavatsetud mõrva eest, seda eitas Palludan 15. aprillil 1919 vestluses, mille Malmberg pidas temaga Petseri kloostris.

Kindlasti oleks neis asjus veel paljugi lisada, ma pean nimelt silmas süüdistusi, mida tõearmastaja Roots i ajakirjandus meie pihta on pildunud. Kuna aga minu kätte on kahjuks jõudnud ainult mõned üksikud ajalehenumbrid, peab see jääma allakirjutanu edaspidiste artiklite teemaks.

Einar Lundborg,

kapten Eesti soomusrongide diviisis.

FRANCHI SÕBRAD JA MÕRVARID

Einar Lundborgi mälestused teenistusest Rootsi Korpuses

Einar Paul Albert Muni Lundborg sündis 1896. aastal Kalkutas Indias rootslasest pastori perekonnas. 1914. aastal sooritas Lundborg küpsuseksamid, astus seejärel sõjakooli ning sai 1916. aasta detsembris Roots i sõjaväe ohvitseriks vööri, tänapäeva mõistes logistika erialal. Seejärel teenis Lundborg lipnikuna Västmanlandi transpordirügemendis (Kungliga Västmanlands Trångkår). 1918. aastal osales Lundborg Roots i Brigaadi adjutantidina valgete poolel Soome kodusõjas, kus ta sai leitnandiks, ning 1919.–1920. aastal Eesti Vabadussõjas, kus ta ülendati kapteniks. Eestis teenis Lundborg mitmes väeosas: esmalt Roots i Korpuses Eestimaal (Svenska Kåren i Estland), seejärel laiarööpmelisel soomusrongil nr 5, Soomusautode kolonni soomusautol Kalevipoeg, Roots i Valges Leegionis Vene Loodearmees ning lõpuks uuesti Soomusautode kolonnis. Pärast Roots i tagasipöördumist 1920. aasta septemri lõpul oli ta uuesti teenistuses leitnandina¹ oma vanas väeosas kuni selle likvideerimiseni 1925. aastal. Seejärel õppis Lundborg ümber lennuväeohvitseriks ning kogus kuulsust ühe Roots i osavaima lendurina (Rommelgas 2012 (1968): 180–183; *Vem var det?* 1944: 124).

Laiemalt on Lundborg tuntud eelkõige Itaalia polaaruurija Umberto Nobile päästjana. 1928. aasta mais sattus Nobile juhitud õhulaev Italia tagasiteel põhjapooluselt Teravmägede põhjatipust 100 km põhja pool

¹Eesti auastmekõrgendusi Rootsis ei tunnustatud.

ohtlikult tormise ilma kätte ja pidi hädamaanduma jääle, mille käigus sai enamik meeskonnaliikmetest surma või vigastada. Rootsist organiseeriti Nobile aitamiseks päästeekspeditsioon ning väljasaadetud lenduritest oli Lundborg see, kellel õnnestus jääpangal maanduda ja Nobile päästa. Neist sündmustest on ta kirjutanud oma ainsas eluajal trükitis ilmunud mälestusteraamatus *Kui Nobile päästeti* (När Nobile räddades; Lundborg 1928). Nende sündmuste ajal kohtus Lundborg ka hilisema punase admiral Paul Orasega, kes oli jäälõhkuja Krassin komandöri-na Nõukogude päästeekspeditsiooni eesotsas ning kellega ta pidas maha pika vestluse Eesti Vabadussõja teemadel (Remmelgas 2012 (1968): 182). Viimast korda käis Lundborg Eestis 1930. aasta suvel, suutmata siis enda sõnul “imestada seda suurt edu, mis on saavutanud Eesti oma iseseisvuse kestel” (Kaptan... 1930).

Lundborg hukkus 27. jaanuaril 1931. aastal Rootsi biplaani Jaktfalken (J 6) proovilennul. Ta on maetud Linköpingisse.

LUNDBORGI SÕJAMÄLESTUSED

Mõni üksik episood välja arvatud, jäi Lundborg eluks ajaks veendunud sõjaväelaseks ning põlgas või isegi kartis tsivilistielu, nagu see tema mälestustest mitmel puhul välja tuleb. Siiski oli tal muidki andeid, mille seas sugugi viimasel kohal polnud memuaristi oma.

Lundborgi esimene mälestuslik teos oli 1918. aasta augustis ja septembris Rootsis kirja pandud ning käsikirja jäänud “Sõjas koos Rootsi Brigaadiga” (I fält med Svenska Brigaden),² mille 259 kaustikuleheküljel ta kirjeldab enda osalemist Soome kodusõjas. Mälestused on kirja pandud kibedustundega, sest Soomest tagasipöördumise järel ei soovitud Lundborgi enam Rootsi sõjaväeteenistusse võtta. See oli ka peamiseks ajendiks, miks ta hiljem ennast uuesti vabatahtlikuna üles andis, et Eestisse minna. Sellist saatust jagas Lundborg paljude teiste Rootsi Brigaadi veteranidega, kellel oli raske pärast Soomes sõdimist uuesti Rootsi eluga kohaneda ja tööd leida — “valged lihunikud” olid Rootsis väga ebapopulaarsed, eriti vasakpoolsetes ja töölisringkondades, ning ametiühingute silmis koguni lindprii staatuses. Mitmeid brigaadikaaslasti kohtas Lundborg hiljem Eestis uuesti.

1920. aasta kevadel, kui ta oli juba terve aasta teeninud mitmes väeosas Eestis, alustas Lundborg järgmist mälestuskäsikirja pealkirjaga “Üks aasta sõjaväeteenistust Eestis: Minu üleelamised eestlaste-

²Rootsi sõjaarhiiv Stockholmis (Krigsarkivet, edaspidi KrA), Einar Lundborgs arkiv, Vol. 1.

enamlaste rindel 1919–1920” (Ett års krigstjänst i Estland: Mina upplevelser vid den estnisk-bolsjevikiska fronten 1919–1920).³ Säilunud käsikiri hõlmab 302 suurt kaustikulehekülge ning on lõpetamata, jäädes pooleli Helila silla parandamise episoodi juures 1919. aasta maikuu enne Alüksne (Marienburg) hõivamist (vt Lundborg 2012 (1968): 173–175). Arvestades, et Lundborg oli asunud Rootsist Eestisse teele alles 1919. aasta 1. märtsil, oli teos kavandatud ilmselt palju mahukamana, kui see meieni on jõudnud.

Ka Eesti-mälestused jäid aastakümneteks käsikirja, kuni 1968. aastal avaldas Eesti Kirjanike Kooperatiiv Lundis neist Lundborgi lese Margarethe loal umbes kaks kolmandikku pealkirja all *Soomusautoga Eesti Vabadussõjas: Minu rindeelamusi 1919–1920* (Lundborg 2012 (1968)). Tänu selle eest kuulub raamatu entusiastlikule tõlkijale, kommenteerijale ja järelsõna autorile Jüri Remmelgale. 2012. aastal avaldas teose kordustrüki kirjastus Grenader. Siinses ajakirjanumbris tõlgitud tekst moodustab Lundborgi Eesti-mälestustest varem avaldamata jäänud esimese kolmandiku.

Peale selle teose võib nimetada mõningaid lühemaid tekste Lundborgi sulest, mis on kirjutatud 1920. aastate alul ning käsitlevad samuti Eestis veedetud aega. “Heebrealased: Lugu juudi kommetest Eestis” (De Hebrier: Berättelse om judefasoner i Estland) kirjeldab Lundborgi kokkupuuteid Pavlovski-nimelise Poola juudiperekonnaga Valgas (ja eriti selle pere ilusate tütardega). Tekst pealkirjaga “Soomere ekslemised” (Finnblod på avvägar) jutustab Lundborgi tutvusest ja kohtumistest ühe eriti rahutu verega seiklejast Soome vabatahtliku Mäkineniga. “Soomere tüli Valgas ja “Saksa oht”” (Finskbråket i Walk och den “tyska faran”) käsitleb Soome vabatahtlike vägitükke Valgas Landeswehri sõja ajal. Kohatud Briti ohvitseride ülbusest räägib Lundborg kriitilises mälestuskillus “Old Englands maailmakuulus vahvus: Selle koloniseerimiskatsetest Eestis” (Old Englands världsbekanta tapperhet: Från dess koloniseringsförsök i Estland). Pealkirja “Elu sõjas ja surm rahu” (Liv i strid och död i fred) kannab alamkapten Artur Uusi (1893–1920), Vabadussõja soomusautode ehitaja elulugu. 14. detsembril 1920 ilmus ajalehes *Stockholms Dagblad* Lundborgi mälestuslik artikkel pealkirjaga “Soomusauto-seiklused” (Pansarautomobil-äventyr).⁴

Lundborg kirjutab ka mõne üldisema ajaloolise sisuga artikli Eesti Vabadussõja kohta. Nende hulka kuulub pikk ja mitmeosaline kirju-

³Samas.

⁴Kõik käsikirjad: KrA, Einar Lundborgs arkiv, Vol. 1.

tis “Kindral Judenitš ja Vene Loodearmee 1919” (General Judenitj och den ryska nordvästarmén 1919), aga ka ajalehes *Nya Dagligt Allehanda* 6. märtsil 1921 avaldatud artikkel “Eesti Vabariik astub vabade, *de jure* tunnustatud riikide ritta” (Republiken Estland inträder i de fria, *de jure* erkända staternas led), mis ilmus Eesti riikluse *de jure* tunnustamise puhuks Rootsi poolt. Seal mainib Lundborg muu hulgas, et ka Rootsi oli ju andnud oma osa Eesti Vabadussõja võitmisel, kuid “mälestused Mothanderi-Hälléni vabakorpuse-katsetusest on liiga kohutavad, et siin oleks õige koht neid korrata”.⁵

FRANCHI SÕBRAD JA MÕRVARID

Eesti Kirjanike Kooperatiivi nimetusega allkirjastatud saatesõnas Remmelga tõlkele nenditakse, et Lundborgi “autentne päevik koosneb õieti kahest põhjalikult erinevast osast”, millest esimene puudutab autori aega vabatahtliku Rootsi Korpuse koosseisus, teine aga teenistust Eesti regulaarväeosades. Otsust mälestuste esimene osa eesti keelde tõlkimata ja avaldamata jätta põhjendatakse asjaoluga, et “see osa Eesti Vabadussõja üldkäigu seisukohalt ei sisalda midagi olulist, esitades rohkesti poleemilist ja vastuoluderikast materjali peamiselt Rootsi väeosa oma sisevahetuste seisukohalt” ning on seega “välja jäetud, kui aines, mis võiks tulevikus kasulik olla Rootsi vabatahtlike väeosa ajaloo võimalikule erapooletule uurimisele, millel on aga vähe tähendust Eesti Vabadussõja üldaspektist” (Eesti Kirjanike Kooperatiiv. 2012 (1968): 8).

Seda, kas väide mälestuste esimese osa väheolulisuse kohta on tõsiselt võetav, saab lugeja nüüd ise otsustada, sest tekst kõneleb loodetavasti enda eest ise. Minu seisukoht on aga, et puhtsõjalisest küljest on Lundborgi mälestused tõesti üsnagi väheütlevad, kuid seda eeskätt seetõttu, et lühikese aja jooksul, mis Lundborg Rootsi Korpuse liikmeks oli, väeosa õieti sõdida ei jõudnudki. See-eest räägib Lundborgi kirjutis omajagu Vabadussõja sotsiaalajaloolisest küljest, mille juurde kuulub palju muudki peale lahingus käimise ning mille seigad polnud mitte kõik ühevõrra heroilised.

Samuti ei peaks “vastuoluderikast materjali” tingimata kartma. Nagu olen varem kirjutanud, eelistati Teise maailmasõja eelses Eestis vabatahtlike sõjatee keerulisematest külgedest ja sellega seotud probleemidest poliitilistel põhjustel mööda vaadata (Kuldkepp 2014: 250), mis muidugi ei tähenda, nagu neid probleeme ei oleks olnud või poleks need olnud tõsised. Vastupidi, nõukogulikus ajalookirjutuses (Vihalem

⁵Käsikiri samas.

1960: 432–434; Jaanson 1987) püüti neid probleeme hoopis rõhutada ja palgasõdureid ning Eesti kodanlasi mustata, muu hulgas samale Rootsi ajalehekõmule kaasa kiites, mida Lundborg oma mälestustes kritiseerib. Võib ju loota, et praeguseks, kui Vabadussõja algusest on möödunud peaaegu sajand ning Lundborgi mälestuste teise osa esmailmumisest 1968. aastal peaaegu pool sajandit, on omaaegsed kired piisavalt maha rahunenud, et sündmusi endid emotsioonivabamalt võtta.

Sellest vaatenurgast annab seni ainult ühe rootsikeelse käskirjalise eksemplari kujul eksisteerinud mälestuste kättesaadavamaks tegemine ehk soovitatavat lisa esmaallikatele Rootsi Korpuse ajaloo ja tegevuse kohta, eriti arvestades, et ainus võrreldav teos on samuti korpuses teeninud vabatahtliku Conrad Carlssoni sulest 1937. aastal ilmunud raamat *Tundmatu rootsi sõdur* (Okänd svensk soldat; Carlsson 1937). Nende kahe tekstiga Rootsi Korpuse meeste mälestused õieti piirduvadki, arvestamata mõnda lühemat kirjutist ja omaaegseid intervjuusid.

Siiski peab Rootsi Korpuse ajaloo erapooletu uurimine jääma nii mahulistel kui muudel põhjustel edaspidiseks ülesandeks. Seetõttu olen hoidunud Lundborgi tekstile sisulisemaid kommentaare lisamast — sh kõike, mis puudutab tema väidete võimalikku tõeväärtust —, piirdudes vaid mõnede tekstis leiduvate vihjete seletamisega ning neile tekstikohtadele tähelepanu juhtimisega, kus ta endale vastu räägib. Samuti olen lisanud väheseid biograafilisi andmeid tekstis mainitud isikute kohta, niivõrd kui neid on õnnestunud muude allikate, peamiselt Rootsi ja Eesti arhiivimaterjalide abil kindlaks teha.

Seejuures on aga iseenesestmõistetav, et kirjeldatavatesse sündmus-tesse ülepeakaela sisse mässitud Lundborg pole sugugi mitte objektiivne autor. Väga tõenäoliselt on suur osa tema hinnangutest, eriti vihavaen Carl Axel Mothanderi vastu ja rõhutatud lojaalsus Eesti sõjaväevõimudele, mõjutatud Franchi afääri kulgemisest ning selle “mõrvarite” jaoks õnnelikust lõpplahendusest. Samuti pole võimatu, et siin-seal on Lundborg iseene tähtsust üle hinnanud või ka enda tehtud vigu teiste kaela veeretanud. Siiski pole põhjust arvata, nagu püüaks ta tõde kuidagi süstemaatiliselt moonutada. Üldjoontes, kui ka mitte kõigis üksikasjades, on tema versioon toimunud lähedane teistele teadaolevatele ning seda kinnitavad ka muud allikad.

Kuigi Franchi afäär ja muud Rootsi vabatahtlikega seotud skandaalid võivad Vabadussõja-aegseid segaseid olusid arvestades tagantjärele tühiasjadena tunduda, oli nende mõju omaaegse Rootsi avalikule arvamusele küllaltki suur. Sõdadevahelise aja rootslaste jaoks, kes eriti 1919. aastal Eestist peaaegu mitte midagi ei teadnud, jättis mahalaskmise skandaalihinuline kajastamine Rootsi ajakirjanduses jälje Ees-

ti mainele tervikuna ning kinnistas orientalismis kalduvaid stereotüüpe Läänemere idakaldast kui “metsikust idast”, kus võis igasuguseid barbaarsusi ette tulla (vt Kuldkepp 2016: 310). Oma poliitilised tagajärjed olid ka osa vabatahtlike isiklikel sõjakogemustel, sest just Rootsi Korpuse lagunemise järel Loodearmees teeninud rootslased olid need, kes Rootsi tagasi pöördudes said “juudibolševismi” ja muude Vene valgete ringkondadest pärinevate antisemiitlike kujutelmade maaletoojateks (Blomqvist 2000).

KOKKUVÖTTE ASEMEL

Leitnant Josef Franchi oli viimane inimene Rootsi sõjaajaloos, kelle sõjaväljakohus on surma mõistnud ja kohtuotsuse ka täide viinud. “Mõrvareid” pääsesid terve nahaga nii Eestis kui Rootsis ning kohtu ette ei pidanud neist astuma keegi, vähemalt mitte Franchi loo pärast. Kui Lundborg oma mälestused 1920. aastal Valgas kirja pani, seisis tema kuulsusrikkam, kuid traagiliselt lühikeseks jäänud lendurikarjäär alles ees. Õnnetud Rootsi vabatahtlikud Eestis on praeguseks enamjaolt unustatud, kuigi siiski mitte nii täielikult, nagu Lundborg kartis. Alates 1980. aastatest on nende kohta ilmunud järjest täienev rida eri põhjalikkusega käsitlusi nii Rootsi kui Eesti ajaloolastelt ja ajakirjanikelt, kuigi neist ühtegi pole vähemalt minu hinnangul põhjust veel piisavalt läbimõelduks ja täielikuks pidada. Tohisoo härra Carl Axel Mothander naudib aga tänapäeva Eestis populaarsust, mis oleks tõsiselt üllatanud nii omaaegseid eestlasi kui ka rootslastest “mõrvareid”. Olgu Lundborgi mälestused siin mõningaseks vastukaaluks sellele ja mõtlemisaineks.

Kirjandus

- Blomqvist, Håkan 2000. “Död åt judebolsjevismen!”: Ett bortglömt kapitel om antikommunismen. — *Arbetarhistoria*, nr 4 (100), s. 18–23
- Carlsson, Conrad 1937. *Okänd svensk soldat*. Stockholm: Bonnier
- Eesti Kirjanike Kooperatiiv 2012 (1968). Saateks. — Einar Lundborg. *Soomusautoga Eesti Vabadussõjas: Minu rindeelamus 1919–1920*. Tallinn: Grenader, lk 7–9
- Jansson, Kaido 1987. *Draakoni hambad: Rootsi ja Taani palgasõdurid 1919. aastal Eestis*. Tallinn: Eesti Raamat

- K a p t e n E. Lundborg Tallinnas. 1930. — *Postimees*, nr 19, 19. VII, lk 1
- K u l d k e p p, Mart 2014. Kaks majorit kahel pool Läänemerd: Väljaõeldu ja väljamõeldu Carl Axel Mothanderi romaanis *President*. — *Akadeemia*, nr 2, lk 235–270
- K u l d k e p p, Mart 2016. Swedish political attitudes towards Baltic independence in the short twentieth century. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 3/4, lk 295–328
- L u n d b o r g, Einar 1928. *När Nobile räddades: Mina upplevelser under den svenska Spetsbergs-expeditionen*. Stockholm: Hugo Gebers förlag
- L u n d b o r g, Einar 2012 (1968). *Soomusautoga Eesti Vabadussõjas: Minu rindeelamusi 1919–1920*. Tallinn: Grenader
- R e m m e l g a s, Jüri 2012 (1968). Tõlkija järelsõna. — Einar Lundborg. *Soomusautoga Eesti Vabadussõjas: Minu rindeelamusi 1919–1920*. Tallinn: Grenader, lk 177–183
- V e m v a r d e t ? : *Biografier över bortgångna svenska män och kvinnor samt kronologisk förteckning över skilda ämbetens och tjänsters innehavare*. 1944. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag
- V i h a l e m, Paul 1960. *Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917–1920)*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

MART KULDKEPP (sünd. 1983) on lõpetanud Tartu Ülikooli skandinavistika bakalaureuseõppe rootsi keele ja kultuuri alal 2006 ning magistriõppe 2010; filosoofiamagister 2010, filosoofiadoktor skandinavistika erialal 2014. Töötanud TÜ filosoofiateaduskonna germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituudis (hiljem maailma keelte ja kultuuride kolledž) skandinavistika osakonna õppeülesannete täitjana 2007–2011, assistendina 2011–2014, nooremteaduri ja teadurina 2014–2015, Londoni Ülikooli (University College London) Skandinaaviauuringute / Euroopa uuringute osakonna Skandinaavia lähiajaloo lektor a-st 2015. *Akadeemias* avaldanud artikli “Kaks majorit kahel pool Läänemerd: Väljaõeldu ja väljamõeldu Carl Axel Mothanderi romaanis *President*” (2014, nr 2, lk 235–269) ning tõlkekatkendi C. A. Mothanderilt “President: Ühe veretu revolutsiooni lugu” (2014, nr 2, lk 195–233).